

J. Fr. Drewnowski

"The Logic of Religion", J.M.
Bocheński, New York 1965 :
[recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 4/1, 141-143

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

J. Piageta jego teorię filozofii, o tyle z radością, z uznaniem i z podziwem wczytywał się w argumenty kierowane przez znamienitego psychologa przeciw tzw. psychologii filozoficznej i filozofii przyrody. Utwierdzały go one w najbardziej osobistych przypuszczeniach, którym nie śmiał dać wyrazu nie będąc ni psychologiem ni przyrodnikiem. W każdym razie argumenty J. Piageta wydają mu się nie do odparcia. Nie będąc jednak specjalistą, zwraca się do bardziej od siebie kompetentnych z zapytaniem, czy rzeczywiście w tzw. psychologii filozoficznej i filozofii przyrody — poza tezami filozoficznymi takimi na przykład jak tezy Tomasa z Akwinu o substancji i przypadłościach, o zmianie (ruchu), o złożeniu bytów materialnych z formy substancjalnej i materii pierwszej, o istnieniu niematerialnej i nieśmiertelnej duszy ludzkiej wyposażonej we władzę ogólnego (pojęciowego) poznania (intelekt) i w wolną wolę itp. — jest coś więcej, co nie byłoby jakimś wynikiem nauki doświadczalnej (fizyki, chemii, biologii, psychologii) antycypowanym przez filozofię lub bezpodstawnie na jej teren przeniesionym i co by równocześnie uzasadniało krytykę wyników odnośnych nauk szczegółowych? ⁴

J. Kalinowski

Bocheński J. M., The Logic of Religion, New York 1965, ss. 179.

Jest to cykl wykładów wygłoszonych w 1963 r. na Uniwersytecie Nowojorskim oraz powtarzanych później we Fryburgu, Bazylei, Amsterdamie i Utrechcie. Wykłady te omawiają następujące zagadnienia:

1. Dopuszczalność stosowania logiki do religii.
2. Formalno-logiczna budowa wypowiedzi religijnych.
3. Semantyka wypowiedzi religijnych.
4. Uzasadnianie wypowiedzi religijnych.

1. Jak wykazują dzieje religii, w łonie wspólnot religijnych istniały zawsze dwa sprzeczne mniemania co do stosunku religii do logiki. Jedne odrzucały wszelką logikę, jako szkodliwą dla religii; drugie — wysoko ceniły logikę. Nie da się więc odrzucić a priori stosowania logiki do religii.

W związku z tym nie wytrzymuje krytyki zarówno pogląd, jakoby w religii nic nie można z sensem wypowiedzieć, jak też pogląd, że wypowiedzi religijne wprawdzie mają sens, ale nie daje się on zakomuni-

⁴ Na marginesie zaznaczmy, że w „Znaku” (nr 151), styczeń 1967, ss. 80—105 ukazał się artykuł ks. Józefa Tischnera opowiadającego się za psychologią (filozoficzną) fenomenologiczną. Szkoda, że autor ten nie zna omówionej tu książki J. Piageta i nie zajmuje skutkiem tego stanowiska względem zarzutów stawianych w niej m. in. przeciw teźże psychologii.

kować. Przeciwnie, w każdej religii pewne wypowiedzi wyznawców wyrażają zdania i stwierdzają ich prawdziwość. Tego rodzaju religijne wypowiedzi zdaniowe podlegają prawom logiki formalnej i semantyk. Dopuszczalna więc jest analiza logiczna wypowiedzi religijnych.

2. Formalno-logiczna analiza wypowiedzi religijnych ma na celu opisanie syntaktycznej budowy zespołu tych wypowiedzi w danej religii. Analizy tej dokonywa się tak samo, jak we wszelkich innych dziedzinach wypowiedzi zdaniowych. Niezależnie od tego, czy układ takich wypowiedzi stanowi sformalizowany system aksjomatyczny, czy — jak w większości nauk — brak mu wszelkiej formalizacji, można tam zawsze wyróżnić trzy rodzaje wypowiedzi:

1. Zdania prawdziwe wyrażające treść obiektywną. W systemach aksjomatycznych są to aksjomaty wraz z wynikającymi z nich twierdzeniami.

2. Reguły określające, jakie zdania wyrażają treść obiektywną. Reguły te są zdaniami meta-języka.

3. Zdanie meta-języka stwierdzające, że każde zdanie określone przez reguły jest prawdziwe. Zdanie to jest tu nazwane „założeniem podstawowym”.

Podobnie też w zespole wypowiedzi każdej religii można wyróżnić takie rodzaje wypowiedzi. Swoistą różnicę stanowi tu rola autorytetu. Stąd więc założenie podstawowe wygląda tu inaczej niż w nauce. Nadto nauka tworzy swe wypowiedzi raczej niezależnie od potocznego języka; wypowiedzi zaś religijne wiążą się ściśle z całokształtem ludzkich wypowiedzi i duże znaczenie ma tu stosunek wypowiedzi religijnych do wypowiedzi świeckich.

Formalno-logiczna analiza sprowadza się więc tu do następujących spraw:

- a) Reguły i założenie podstawowe.
- b) Zdania wyrażające treść obiektywną.
- c) Własności syntaktyczne terminów.
- d) Stosunki między wypowiedziami religijnymi a innymi rodzajami wypowiedzi.

a) Na zespół wypowiedzi każdej wielkiej religii składają się:

1. Obiektywne zdania o przedmiocie danej religii, uznawane za prawdziwe przez wyznawców tej religii bez żadnego dowodu. Oznacza się je dalej jako „zдания” ϱ .

2. Reguła określająca, jakie zdania są zdaniami ϱ . Reguła ta daje się sformułować syntaktycznie, bez odwoływania się do znaczenia tych zdań.

3. Założenie podstawowe, będące regułą metalogiczną, zgodnie z którą każde zdanie ϱ jest prawdziwe.

Zdania ϱ odgrywają podobną rolę w wypowiedziach religijnych, jak zdania doświadczalne w naukach przyrodniczych.

- b) Co się dotyczy zdań wyrażających treść obiektywną, czyli zespołu

wszystkich zdań ϱ , to nie jest on logicznie uporządkowany. Reguła określająca te zdania nie nakazuje uporządkowania ich. Ludzie jednak zawsze dążą do uporządkowania obiektywnej treści swej religii. Takim uporządkowaniem logicznym, taką aksjomatyzacją zajmuje się każda teologia. Dedukcyjne wyciąganie wniosków z samych tylko zdań ϱ nie daje tu zadowalających wyników. Zazwyczaj dodaje się tu jeszcze nowe zdania — tzw. konkluzje teologiczne. Nie są one uzasadniane dedukcyjnie, lecz — redukcyjnie. Aksjomatyzacja teologii odbywa się więc podobnie jak w fizyce, nie — jak w matematyce.

c) Co się tyczy samych terminów pierwotnych stosowanych w wypowiedziach religijnych, to nie wykazują one żadnych swoistych odrębności syntaktycznych. Wypowiedzi te dają się zawsze rozłożyć logicznie na argumenty i różne rodzaje funktorów. Wyróżnia się tu jeden podstawowy argument, mianowicie termin „Bóg”.

Termin ten nie może być zwykłą nazwą, lecz jest używany przez wyznawców jako wyrażenie opisowe (deskrypcja). Jest on skrótem tego, co się otrzymuje po podstawieniu we wzorze

$$(\Gamma X) \{ \Phi X \}$$

na miejsce φ — iloczynu wszystkich orzeczników oznaczających atrybuty przypisywane Bogu przez wyznawców danej religii.

d) Wreszcie pozostają do zbadania stosunki zachodzące między zdaniami ϱ a zdaniami wypowiedzi świeckich. Analiza tych stosunków wykrywa szereg ciekawych zależności.

Nadto oprócz tych dwóch rodzajów jest jeszcze inny rodzaj zdań, będących wnioskami ze zdań ϱ . Są to owe konkluzje teologiczne. W związku z nimi powstaje szereg swoistych zagadnień logicznych, wnioski te bowiem mogą być otrzymywane przy użyciu też innych rodzajów zdań niż zdania ϱ .

Całokształt wypowiedzi wyznawcy jakiejś religii przedstawia zatem dość złożoną budowę. W związku z tym podane są pewne wskazania, jak postępować w razie różnego rodzaju sprzeczności, jakie tu mogą się rodzić. Rozpowszechnione bowiem mniemania o rzekomej „dialektyce” i „paradoksach” religii są jedynie wynikiem nieznamomości zasad logiki.

3. Semantyka wypowiedzi religijnych nie zajmuje się egzegezą tekstów świętych. Logika bada już tylko zdania ϱ otrzymane przez egzegetów.

Trudność polega tu na tym, że przedmiot wypowiedzi religijnych jest transcendentny. Natomiast język wypowiedzi religijnych nie różni się od języka potocznego. Stąd rodzą się dwa zagadnienia: co znaczą terminy religijne i co znaczą zdania religijne?

Rozpoczynając od badania znaczenia zdań, szuka się przede wszystkim metod ich sprawdzania. Kryteria jakie stosuje się przy sprawdzaniu